

संस्मरण

प्रजातन्त्रका लागि मिसन पत्रकारिता :
मेरो अनुभव

होमनाथ दाहाल

पृष्ठभूमि

२०७७ सालमा राजा महेन्द्रबाट गरिएको निर्वाचित संसदको विघटन, नेताहरूको गिरफ्तारी र दलमाथिको प्रतिबन्धपछि जनताका मौलिक अधिकार अपहरण हुनुका साथै प्रेसमाथि पनि कडा नियन्त्रण सुरु भयो । त्यस समयको बहुचर्चित र प्रजातन्त्रको संवाहकको रूपमा रहेको दैनिक कल्यना माथि प्रतिबन्ध लगाउनुको साथै त्यसका सम्पादक तारणीप्रसाद कोइरालालाई गिरफ्तार गरियो । यसै गरी कतिपय पत्रिकाहरू बन्द गरी तिनका सम्पादकलाई जेल हालियो । प्रतिबन्ध नलगाइएका पत्रपत्रिकामाथि पनि कडा नियन्त्रण (सेन्सरसीप) सुरु भयो । जस्तै दैनिक नेपाल, अंग्रेजी दैनिक द कमनर, दैनिक समाज आदि पत्रिका प्रतिबन्धित त भएनन् तर पत्रिका छापेर अञ्चलाधीश कार्यालय र मेजिष्ट्रेट अफिसमा बुझाउनु पर्ने र उनीहरूले पढेपछि मात्र बजारमा लैजान अनुसति पाउने गरी कडाइ गरियो, नयाँ पत्रिका दर्ता गर्न निषेध गरेर राजा महेन्द्रले निरंकुशतन्त्रको सुरुआत गरे । वि.सं. २००७ को परिवर्तनपछि नेपाली जनताले पाएको स्वतन्त्रता दश वर्षमा नै अपहरण भयो ।

जाँचबुझ केन्द्र र प्रेस काउन्सिल गठनको प्रयास

बेलायत र अमेरिकामा उच्च अध्ययन गरेर तत्कालीन युवराजाधिराज वीरेन्द्र नेपाल फर्केपछि उनको अध्यक्षतामा विभिन्न क्षेत्रका विशेषज्ञ समावेश गरी २०२७ सालमा राजा महेन्द्रले जाँचबुझ केन्द्र बनाए । केन्द्रले अन्य विषयका अतिरिक्त २०२८ सालमा राष्ट्रिय सञ्चार सेवा योजनासमेत बनायो । देशको विकासमा आमसञ्चारको भूमिका कति महत्त्वपूर्ण हुन्छ भन्ने कुरा वीरेन्द्रले बुझेका थिए । 'विकासको लागि सञ्चार' नीतिअन्तर्गत नेपाली भाषामा सिनेमाको लागि शाही मिडिया अध्ययन १० : १७१-१८० २०७२

नेपाल चलचित्र संस्थानको स्थापना यही योजनाअनुसार भएको थियो । गोरखापत्र र सरकारी सञ्चारमाध्यममा 'विकासको लागि सञ्चार' भनेर अनिवार्य रूपमा माष्टहेडमा छानुपर्ने व्यवस्था पनि गरियो ।

यस योजनाले निजी क्षेत्रका पत्रपत्रिकाको व्यावसायिक र मर्यादित विकासको लागि अन्य नीति नियम मात्र बनाएन प्रेस काउन्सिललाई महत्त्वपूर्ण भूमिका दियो र यसको पुनःसंरचना पनि गन्यो । २०२७ असोज ४ मा ११ सदस्यीय प्रेस काउन्सिलको गठन गरिएको थियो जसको अध्यक्षता राष्ट्रिय पञ्चायत सदस्य सुरेन्द्रबहादुर बर्नेतले गरेका थिए । सञ्चार योजनाले भने सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशको अध्यक्षतामा प्रेस काउन्सिल गठन गर्ने व्यवस्था गन्यो । त्यस्तै, २०२७ सालमा पत्रकार संघका सभापति काउन्सिलको सदस्य सचिव थिए भने सञ्चार योजनाले परिकल्पना गरेअनुसार पत्रकारको भेलाले चुनेका चारजना सदस्य, सरकारको तर्फबाट सूचना विभागका निर्देशक र गोरखापत्र संस्थान अनि राष्ट्रिय समाचार समितिबाट एक-एक जना प्रतिनिधि, र दुई जना मनोनित स्वतन्त्र विशेषज्ञको व्यवस्था पनि गरेको थियो । सरकारले पत्रपत्रिकामाथि कारबाही वा प्रतिबन्ध लगाउनु पन्यो भने प्रेस काउन्सिलको पूर्व स्वीकृति अनिवार्य लिनु पर्ने प्रावधानसहित २०२८ सालमा राष्ट्रिय सञ्चार सेवा योजना आयो । २०२७ असोज ४ मा गठन गरिएको प्रेस काउन्सिललाई त्यस्तो अधिकार थिएन । त्यस काउन्सिलले पत्रपत्रिका बन्द भएपछि सरकारको निर्णयको अनुमोदन मात्र गर्दथ्यो । साथै छापाखाना र प्रकाशन ऐन, २०१९ मा त्यस्ता दफा पनि थिए, जुन दफा प्रयोग गरेर सरकारले कुनै पत्रिका बन्द गन्यो भने त्यसलाई चुनौती दिन अदालत जाने अधिकारसम्म पनि पत्रकारलाई थिएन । २०१७ सालपछि यही कानूनअन्तर्गत कतिपय पत्रपत्रिका बन्द भएका थिए र तिनका सम्पादकलाई जेल हालिएको थियो । पत्रकारमाथि कारबाही गर्दा प्रेस कानून, सुरक्षा कानून, राजकाज अपराध तथा सुरक्षा ऐन प्रयोग गरी थुन्ने काम हुन्थ्यो । सरकारलाई सनक चल्यो भने आवश्यक वस्तु नियन्त्रण ऐन, २०१३ प्रयोग गरी पत्रपत्रिका जफत गरिन्थ्यो । सरकारको यस्तो त्रुट व्यवहारसँग संघर्ष गर्दे पत्रकारले आफ्नो पेशागत धर्म पूरा गर्थे । २०१७ सालपछि सुरक्षा कानूनअन्तर्गत सम्पादकहरू जेल पर्नु नियमित जस्तो थियो ।

तत्कालीन सञ्चार योजनाअनुसार नयाँ कानून बनाउन सरकारले २०२८ सालमा राष्ट्रिय पञ्चायतमा विधेयक प्रस्तुत गन्यो । तत्कालीन युवराजाधिराजको अध्यक्षतामा बनेको जाँचबुझ केन्द्रले प्रेस काउन्सिललाई जसरी अधिकार सम्पन्न बनाउने परिकल्पना गरेको थियो, सरकारले छापाखाना र प्रकाशन ऐन, २०३२

ल्याउँदा त्यसमा परिवर्तन गरी प्रेस काउन्सिल सल्लाहकारको रूपमा मात्र रहने गरी पुरानै ऐनअनुसार गठन हुने व्यवस्था गरियो । राष्ट्रिय पञ्चायतमा पनि सरकारले पेश गरेको विधेयक समितिमा छलफल गरी परिमार्जन गर्न सक्ने व्यवस्था थियो । सरकारले विधेयक राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्यसँग छलफल गरी जाँचबुझ केन्द्रको नीतिअनुसार नै विधेयक परिमार्जन गर्न अनुरोध गर्दा राष्ट्रिय पञ्चायत सदस्यहरू तयार भएर सोही अनुसारको विधेयक पारित भयो ।

यो विधेयक पारित हुँदा राजा महेन्द्रको निधन भई वीरेन्द्र राजा भइसकेका थिए । राष्ट्रिय पञ्चायतले पारित गरेको विधेयकमा नै राजाले लालमोहर लगाउँछन् भनेर दुक्क भई बसेका पत्रकारलाई त्यस बेला ठूलो धक्का लाग्यो, जब आफैनै अध्यक्षतामा तयार भएको सञ्चार नीतिको अवधारणाअनुसार बनेको विधेयकमा लालमोहर लगाउन राजा तयार भएनन् । हल्ला चल्यो, यो ऐन लागू हुने हो भने पञ्चायत व्यवस्था नै रहँदैन । पत्रपत्रिकाले राजनीतिक दलको भूमिका खेल्नेछन् र निर्दलीय पञ्चायत व्यवस्था समाप्त हुनेछ । प्रशासन र दरबारियाको दबाब पाठि राजा पाठि हटे । सरकारले राष्ट्रिय पञ्चायतमा विधेयक पेश गरेपछि सञ्चार योजनाअनुसार पत्रकारको भेलाले चारजना पत्रकार चुन्नु पर्ने व्यवस्थाअनुसार नेपाल पत्रकार संघले भेला बोलाएर चारजना वरिष्ठ पत्रकारहरू चन्द्रलाल भा, मणीन्द्रराज श्रेष्ठ, गोविन्द वियोगी र विश्वनाथ लुइँटेललाई प्रेस काउन्सिलमा पठाउने निर्णय गयो । त्यति बेला पत्रकार संघको अध्यक्ष वरिष्ठ पत्रकार गोपालदास श्रेष्ठ हुनुहुन्थ्यो । यो विधेयकमा राजाले किन लालमोहर लगाएनन् औपचारिक रूपमा तत्कालीन राजदरबार र श्री ५ को सरकारले केही भनेन । स्वतन्त्र र निष्पक्ष पत्रकारिता विकासको लागि ल्याइएको एउटा अवधारणा त्यसै तुहेर गयो । सञ्चार योजनाले सोचै जस्तो प्रेस काउन्सिल गठन नै भएन । नयाँ गठन हुने प्रेस काउन्सिलमा पत्रकारको भूमिका हुने भन्ने थियो तर त्यसो भएन ।

राष्ट्रपुकारको प्रकाशन र प्रशासनको गिडेवृष्टि

वि.सं. २०२८ मा राजा महेन्द्रलाई दोश्रो पटक हृदयाघात भएपछि (२०२५ सालमा सुदूर पश्चिमको शुक्लाफाँटा आरक्षमा शिकार खेल्ने ऋममा पहिलो पटक हृदयाघात भएको थियो) प्रशासनमाथि उनको नियन्त्रण पनि खुकुलो हुन थालेको थियो । त्यसैको मौका छोपेर विभिन्न साप्ताहिक पत्रिका दर्ता भए । कठोर परिस्थितिबाट गुजिरहेको पत्रकारिता क्षेत्रमा नयाँ राजा उदार देखिएकाले

नेपालमा स्वरथ पत्रकारिताको विकासमा लाग्नु पर्छ भन्ने उत्साहले पनि नयाँ पत्रपत्रिका दर्ता हुँदै गए । मैले पनि २०२७ साउन ८ मा आफै प्रकाशन तथा सम्पादनमा राष्ट्रपुकार साप्ताहिक दर्ता गर्न । यो बेला काठमाडौं र बाहिरबाट ५० ओटा जति साप्ताहिक पत्रिका दर्ता भएका थिए । राष्ट्रपुकारले दर्ता नपाउञ्जेल म नयाँ सन्देश साप्ताहिकको सम्पादक थिएँ । त्यसमा सुरुमा म सहायक सम्पादकको रूपमा प्रवेश गरेको थिएँ ।

प्रजातन्त्रमा आस्था राख्ने देशभरका लेखकको साभा मञ्च बनाउने उद्देश्यले राष्ट्रपुकारको सुरुआत भएको हो । त्यसैले यसमा मूलतः प्रजातान्त्रिक आन्दोलन, राजनीति र आर्थिकसम्बन्धी लेख रचना प्रकाशित हुन्थे । पञ्चायत व्यवस्थाको अप्रजातान्त्रिक चरित्र र व्यवहारको भण्डाफोर गर्ने समाचार र टिप्पणीहरू प्रकाशित हुन्थे । प्रजातान्त्रिक समाजवादका मूर्धन्य चिन्तक सिके प्रसाईंको नियमित स्तम्भ 'घरभित्र' र 'घरबाहिर' श्रीनिष्ठको नाममा छापिन्थ्यो ।

राष्ट्रपुकार साप्ताहिकको पहिलो अंकको मुख्य समाचार त्रिभुवन विश्वविद्यालय राजनीतिशास्त्र संधका विद्यार्थीहरूले आयोजना गरेको 'नेपालको परराष्ट्र नीतिका चुनौती र सम्भावना' विषयक गोष्ठीका वक्ताको विचार थियो । उक्त गोष्ठीका वक्तामा वीपी कोइरालाको मन्त्रीमण्डलका सहायक मन्त्री र आठ वर्ष उहाँसँगै जेलमा बसेर छुटेका नेपाली काँग्रेसका प्रखर बौद्धिक व्यक्तित्व योगेन्द्रमान शेरचन, पूर्वपरराष्ट्र मन्त्री हृषीकेश शाह, तत्कालीन परराष्ट्र सचिव प्रा. यदुनाथ खनाल, वामपन्थी नेता डा. केशरजंग रायमाझी र विद्यार्थी नेताहरू थिए । पहिलो अंक बजारमा आउनासाथ प्रशासन र पञ्चायत वृत्तमा खल्लिमी मच्चियो भने प्रजातान्त्रिक पक्षमा उत्साहको सञ्चार भयो । पहिलो अंक निस्कनासाथ राष्ट्रपुकारमाथि प्रतिबन्ध लगाउनेसम्मको छलफल प्रशासन वृत्तमा भयो । त्यति बेला बागमतीका अञ्चलाधीश विष्णुमणि आ.दी. थिए । उनको कृपापात्र मेरा पनि एक जना मित्रले यस सम्बन्धमा बुझदा विष्णुमणिले भनेछन्, "हामीलाई धोका भयो । यसरी प्रस्तुत हुन्छ भन्ने सोचेका थिएनाँ । पहिलो अंकमा नै प्रतिबन्ध लगाउनु हाम्रो लागि पनि राम्रो होइन । उनी सम्हालिन्छन् भने हामी १-२ अंक अरु हेर्छौं ।" ती मित्रले यही सन्देश ल्याए । तर म भने आफ्नो लक्ष्यमा निरन्तर अघि बढी रह्न ।

वीरेन्द्र राजा भएको केही समयपछि नै उनको चाहनाअनुसार नेपाल विश्व सम्बन्ध परिषदले राजाको सम्मानमा एक स्वागत समारोह आयोजना गर्यो । त्यतिथेर परिषदका अध्यक्ष हृषीकेश शाह थिए । विदेशी कूटनीतिक नियोगका सदस्य र बुद्धिजीवीलाई सम्बोधन गर्ने क्रममा राजाले भाषणको अन्त्यमा "म र मेरो श्रीमतीको स्वागतमा कार्यक्रमको आयोजना गरेकोमा आयोजकलाई धन्यवाद"

भौमै वक्तव्य दुर्घाए । सम्बोधनको क्रममा पञ्चायत व्यवस्थालाई खासै महत्त्व दिएनन् । राजाको उक्त भाषणको स्वागत गर्दै हषीकेश शाहले “हामी कता” ? शीर्षकमा लेख लेखे । बेलायत जस्तो उच्च प्रजातान्त्रिक मुलुकमा अध्ययन गरेका राजाले विश्वको बदलिँदो परिस्थितिअनुसार अब प्रजातन्त्र दिनुपर्छ र दलमाथिको प्रतिबन्ध हट्नुपर्छ भन्ने शाहको लेखको सारांश थियो । मैले त्यो लेख राष्ट्रपुकारमा छाँ पै । उक्त लेखलाई लिएर अञ्चलाधीश कार्यालयले पञ्चायत व्यवस्थाविरुद्ध लेख प्रकाशित गरेको भन्दै मसँग लामो बयान लियो । शाह नेपालको संविधान २०१९ को मस्यौदा समितिका अध्यक्ष थिए र त्यस बेला पनि पञ्चायत व्यवस्थाकै एक अंग राजपरिषद्का सदस्य थिए । त्यसकारण उनको त्यो लेख पञ्चायतविरुद्ध थिएन भन्ने अडान मैले बयानको क्रममा लिएँ । सात घन्टासम्मको आरोप प्रत्यारोपणिं सात सय रुपैयाँ दण्ड गरेर मलाई छोडियो ।

यस्तै अर्को घटनामा पनि राजा वीरेन्द्र उदार तर कमजोर देखिन्छन् । नेपाल विद्यार्थी संघको प्रथम वार्षिकोत्सवको प्रमुख अतिथिको आसनबाट २०१७ सालपछि नौ वर्ष जेल परेर छुट्नु भएका पूर्वसभामुख किशुनजी (कृष्णप्रसाद भट्टराई) ले पञ्चायतको आलोचना गर्दै “विगत ७०० वर्षदेखि चलिआएको बहुदलीय संसदीय व्यवस्थालाई त विद्वानले निर्विकल्प मान्न सकेका छैनन् । प्रजातन्त्रवादीलाई थुनेर बन्दुकको बलमा राजाले ल्याएको पञ्चायत व्यवस्था कसरी निर्विकल्प हुन सक्छ” भनी पञ्चायतको कटु आलोचना गर्नुभयो । किशुनजीको त्यो वक्तव्य मैले छाँ पै । यसले पञ्चहरूमा ठूलो खल्लली ल्यायो । विश्व सम्बन्ध परिषद्मा राजाले बोलेको कुराबाट तर्सिएका पञ्चहरू किशुनजीको वक्तव्य प्रकाशित भएपछि भन् सशंकित बन्न पुगे । त्यति बेला गृह पञ्चायत मन्त्री जोगमेहर श्रेष्ठ थिए । यस विषयमा सल्लाह गर्न डा. तुलसी गिरीको निवासमा पञ्चहरू जम्मा भए । राजालाई भेटेर किशुनजीलाई पुनः थुन्ने र राष्ट्रपुकारमाथि प्रतिबन्ध लगाउने अनुमतिका निष्ठि जाहेर गर्न जोगमेहरलाई सल्लाह दिए । पञ्चहरूको सल्लाहअनुसार जोगमेहरले राजासमक्ष कुरा राख्दा राजाले “अहिले हतार नगर्नू” भनेछन् । जोगमेहरले त्यही कुरा पञ्चहरूलाई सुनाए । त्यो बिस्तारै उनीहरूले बाहिर ल्याए । त्यसपछि पञ्चायतको अप्रजातान्त्रिक चरित्रको भण्डाफोर गर्न म अभ बढी क्रियाशील हुँदा पञ्चायतबाट प्रताङ्गित हुने र जेल पर्ने साथै पञ्चायतबाट पालित र पोषित मण्डलेको आक्रमणको तारो बन्नु पर्यो ।

राष्ट्रिय पञ्चायतविरुद्ध सर्वोच्च अदालतको अवहेलनासम्बन्धी एक मुदामा व्यवस्थापिका र न्यायपालिकाबीच सुरु भएको द्वन्द्व र त्यसका बारेमा मैले गरेको रिपोर्टिङ विशेष स्मरणीय छ । वि.सं. २०३७ को जनमतसंग्रह अधिसम्म राष्ट्रिय

पञ्चायत पत्रकारको निम्नि खुला थिएन । राष्ट्रिय पञ्चायतको गतिविधि सरकारी सञ्चारमाध्यम राससको रिपोर्टिङमा नै आधारित हुन्थ्यो । वि.सं. २०३१ मा सरकारको नीति तथा कार्यक्रम माथिको छलफलमा भाग लिँदै सप्तरीबाट निर्वाचित राष्ट्रिय पञ्चायत सदस्य गणेशकुमार पोखरेलले "मुलुकमा भ्रष्टाचार व्याप्त छ । हुँदाहुँदा सर्वोच्च अदालतमा समेत पोको लिएर नगई न्याय पाइँदैन" भनी बोलेको कुरा गोरखापत्रमा प्रकाशित भयो । उक्त कुराले सर्वोच्च अदालतको अपमान भयो भनी तत्कालीन नेपाल बार एसोसिएसनका अध्यक्ष सर्वज्ञरत्न तुलाधरले राष्ट्रिय पञ्चायत र पोखरेलविस्तृद्ध कारबाही गरी पाँ भनी सर्वोच्चमा रीट निवेदन दिए । निवेदन उपर छलफल हुँदा सर्वोच्च अदालतको अवहेलना गरेकोमा कारबाही किन नगर्न भनी प्रतिवादी विस्तृद्ध सर्वोच्चले कारण देखाऊ आदेश जारी गन्यो । आदेशको पूर्ण अंश मैले मेरो पत्रिकामा छाँपे । सोही दिन राष्ट्रिय पञ्चायतमा त्यस समाचारलाई लिएर लामो बहस भएपछि वरिष्ठ सदस्य मातृकाप्रसाद कोइरालाको संयोजकत्वमा राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकारमाथि अदालतले हस्तक्षेप गर्न खोजेको भनी एक छानबिन समिति गठन गरियो । राष्ट्रिय पञ्चायतको छानबिन चलिरहेको थियो । यता सर्वोच्चले मुद्दाको सुनुवाइ गर्दै न्यायाधीश विश्वनाथ उपाध्यायले फैसलामा लेखे "राष्ट्रिय पञ्चायत कुनै सार्वभौम व्यवस्थापिका होइन यो त राजालाई सल्लाह दिने एड्डाइजरी काउन्सिल हो । अदालतमा उठाइएको यो प्रश्नले राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार हन्तु न हुँदैन ।" यो सम्पूर्ण प्रकरण पनि मैले छाँपे । त्यति बेला पञ्चायत व्यवस्थाका विस्तृद्धमा यस किसिमको सामग्री प्रकाशित गर्न थोरै पत्रिकामध्ये राष्ट्रपुकार एक थियो ।

पञ्चायतमा पनि एक अर्काविस्तृद्ध घातप्रतिघात चलिरहन्थ्यो । दरबारमा कुन पञ्चको कति बेला पहुँच कम हुन्थ्यो त्यति बेला जतिसुकै वरिष्ठ पञ्च भए पनि कारबाही हुन्थ्यो र प्रतिशोध लिइन्थ्यो । पञ्चायत व्यवस्थाको पिता राजा महेन्द्र र आमा डा. तुलसी गिरी हुन् भनेर पञ्चहरूमा चर्चा हुने गर्दथ्यो । तिनै आमाको तेजोवध गर्न २०३० सालमा एउटा षड्यन्त्र रचियो । डा. गिरी त्यति बेला प्रधानमन्त्री थिए । उनलाई तह लगाउन गल्ँचा निकासी गर्दा न्यून बीजकीकरण गरी राजस्व छलेको अभियोगमा उनीलगायत अर्थमन्त्री भेषबहादुर थापा, उद्योग वाणिज्य मन्त्री डा. हर्क गुरुङ, राष्ट्र बँकका गर्भनर कुलशेखर शर्मा, अर्थसचिव नरकान्त अधिकारी जस्ता एक दर्जन अधिकारीमाथि तत्कालीन अखिल्यार दुस्ययोग निवारण आयोगमार्फत मुद्दा चलाइयो । गल्ँचा काण्ड भनेर चिनिने यस काण्डको खबर सबैन्दा पहिले द कमनरले प्रकाशित गन्यो । अनि राष्ट्रपुकारले विशेष घटनाका साथ यससम्बन्धी समाचार लगातार सप्रेषण गन्यो । डा. गिरी

वरिष्ठ पञ्च त थिए नै गर्भनर कुलशेखर शर्मा २०१९ सालको संविधानको वास्तविक निर्माणकर्ता पनि थिए । मैले यसलाई माकुराले आफ्नो माउलाई नै खान्छ, पञ्चायतले पनि आफ्ना जन्मदातालाई नै समाप्त गर्न उनीहरूको तेजोवध गरेको छ, त्यसकारण पञ्चायत व्यवस्था जनता विरोधी र अप्रजातान्त्रिक व्यवस्था हो भन्ने देखाउन लगातार सम्प्रेषण गरिरहँ । पछि २०३६ सालको जनमतसंग्रह घोषणापछि राजाले उक्त आयोग नै खारेज गरिदिए । भ्रष्टाचारको आरोप लागेकाले स्वतः सफाइ पाए ।

पत्रिकामाथि प्रतिबन्ध

वि.सं. २०२८ पछि सरकारमा शक्तिको उन्माद चढन थाल्यो । पत्रपत्रिका बन्द गर्ने सम्पादकलाई जेल हाल्ने क्रम तीव्र रूपमा सुरु भयो । २०२९ सालमा राष्ट्रपुकार, नेपाल टाइम्स, समीक्षालगायत चार ओटा पत्रिका र ती छाने प्रेस समेतको लाइसेन्स खारेज गरियो । त्यति खेर अहिलेको जस्तो प्रकाशकसँग पत्रिका छाने आफैनै प्रेस थिएन । सरकारको निर्णय विरुद्ध ती पत्रिकाका सम्पादक अन्तरिम आदेशका निर्दित सर्वोच्च अदालत गए । पत्रकारको मागबमोजिम भोलिपल्ट नै पेशीमा राख्न रजिष्ट्रार तयार भएनन, नियमअनुसार दर्ता र पेशी हुन्छ भन्ने उनले जवाफ दिए । रजिष्ट्रारको यस्तो मौखिक आदेशविरुद्ध वरिष्ठ अधिवक्ता कृष्णप्रसाद भण्डारीसहित पीडित पत्रकार प्रधान न्यायाधीश समक्ष अनुरोध गर्न गए । त्यति बेला प्रधानन्यायाधीश रत्नबहादुर विष्ट हुनुहुन्थ्यो । वरिष्ठ अधिवक्तासहित पत्रकारको अनुरोध सुनेपछि प्रधानन्यायाधीश विष्टले भन्नुभयो, "तिमीहरू यसो भन्छौ, अरुका कुरा अर्को छन् । मैले हरेक दिन बिहान पशुपतिनाथकहाँ गएर हिसाब बुझाउनु पर्छ ।" प्रधानन्यायाधीशबाट यस्तो अभिव्यक्ति आउनुले स्पष्ट हुन्छ, त्यति बेलाको पत्रकारिता मात्र होइन न्यायालयले पनि कुन दबाबमा काम गर्नु पर्दथ्यो भन्ने । यद्यपि प्रधानन्यायाधीशले भोलिपल्ट नै पेशी राख्न आदेश दिए । सोहीअनुसार भोलिपल्ट पेशी भई छलफल हुँदा अन्य पत्रिकामाथिको सरकारी आदेश विरुद्ध अन्तरिम आदेश भयो । राष्ट्रपुकारका हकमा 'डिभिजन बेझ' मा राय बाफिएर पूर्ण इजलासमा मुद्दा पुग्यो । एक वर्ष (२०२९ साल) मा नै पूर्ण इजलासमा अन्य दुईजना न्यायाधीशका अतिरिक्त प्रधानन्यायाधीश स्वर्य बसेर राष्ट्रपुकारमाथिको प्रतिबन्ध हटाइयो ।

प्रतिबन्धको अर्को घटना पनि राष्ट्रपुकारले भोगेको छ । २०३२ सालमा पञ्चायती संविधानको दोश्रो संशोधनपछि पञ्चायतलाई निर्दलीयबाट अघोषित रूपमा एक दलीय सर्वसत्तावादमा परिणत गरियो । कम्युनिष्ट पार्टीमा पोलिट

व्यूरोको जुन भूमिका हुन्छ त्यही भूमिका दिएर पञ्चायत नीति तथा जाँचबुङ्क समितिलाई संवैधानिक स्वरूप दिइयो । पञ्चले पनि चुनाव लड्नुभन्दा पहिले उक्त समितिको स्वीकृति लिनुपर्ने पञ्चायती आचरण पालना गरेको नदेखिएमा तिनलाई हटाउने र समितिले 'सहवरण' बाट अर्कोलाई नियुक्ति गर्नेसम्मको संवैधानिक व्यवस्था गरियो । महेन्द्रको निर्दलीयताको ठाउँमा वीरेन्द्रले पञ्चायतलाई एकदलीयतामा परिवर्तन गरे । संविधानको दोश्रो संशोधनपछि बौद्धिक क्षेत्रलाई आतंकित गर्ने काम सुरु भयो । वि.सं. २०३२ मै बी.सी. मल्ल, सहाना प्रधान, अर्जुननरसिंह केसी लगायत ३२ जना प्राध्यापकलाई सामूहिक अवकाश दिइयो । जसरी डकैती गर्नुभन्दा पहिले डाँकाले मानिसको मुख थुन्छ त्यसै गरी कुनै पनि तानाशाही व्यवस्थाले जनताका मौलिक हक अपहरण गर्दा सर्वप्रथम प्रेसलाई आक्रमणको तारो बनाउँछ । यसपछि सरकारले प्रेसमाथि आक्रमण गन्यो । शनिबार बिदाको दिन हातले लेखेको पूर्जी दिएर राष्ट्रपुकार, समीक्षा, नेपाल टाइम्सलगायत पाँच ओटा पत्रिका र ती पत्रिका छान्ने प्रेसको इजाजत खारेज गरियो । यो घटना नेपालको पत्रकारिता इतिहासमा प्रेस स्वतन्त्रता विरोधी कलंकित घटनाको रूपमा रहेको छ । त्यति बेला गृह पञ्चायत मन्त्री भोजराज घिमिरे हुनुहुन्थ्यो र रातको करिब ८ बजे फोन गरेर भन्नुभयो, "होमनाथजी बधाई छ म भोजराज बोलेको ।" मैले भन्न "के मेरो पत्रिका बन्द भो भनेर बधाई दिनुभएको ?" उहाँले "होइन तपाईंलाई थुन्ने पनि कुरा थियो मैले यो हदैसम्मको अन्याय हुन्छ भनी विरोध गरेको हुँदा गिरफतार हुनु भएन । विशेष गरेर तपाईंमाथि निगरानी छ । यो मैले गृह पञ्चायत मन्त्रीको हैसियतले होइन साथीको हैसियतले भनेको हुँ । सतर्क भएर बस्नुहोला ।" त्यस बखत प्रतिबन्धित भएका पत्रिका दुई वर्षपछि २०३४ सालमा मात्र फुकुवा भए ।

जनमत संग्रहको सेरोफेरो

जनमत संग्रहमा पञ्चायतले जितेपछि सरकार २०३८ सालमा प्रेस ऐनमा संशोधन गरेर कठोर रूपमा प्रस्तुत भयो । स्वतन्त्र पत्रकारितालाई दमन गर्ने सरकारको नीतिलाई विफल पार्न पत्रकारले पनि नयाँ नयाँ आन्दोलन सुरु गरे । यसै सिलसिलामा सरकारले जारी गर्न सार्वजनिक सूचना सबै पत्रपत्रिकाले समान रूपमा पाउनु पर्छ भन्ने आन्दोलन सुरु भयो । अधिकांश पत्रपत्रिकाले आफ्नो सम्पादकीय खाली राखेर पत्रिका निकाले । यसलाई अन्तर्राष्ट्रिय प्रेसले पनि प्रेस स्वतन्त्रताको संघर्षमा नयाँ घटनाको रूपमा चित्रण गरेर समर्थन जनायो । यसबाट सरकार आतिएर पत्रकारलाई फुटाउन सरकारी हण्डीको रूपमा सूचना विभागबाट आर्थिक

सहायता वितरण गर्न थाल्यो । २०४३ सालमा सरकारी सुविधा पाउने मण्डले र नपाउने स्वतन्त्र पत्रकारको रूपमा नेपालका पत्रकार दुई पक्षमा विभाजित भएर अलग अलग पत्रकार संघ गठन भयो । सरकारको भजन गाउने र जनताको हक अधिकार र स्वतन्त्रताको वकालत गर्न दुई किनारामा पत्रकार विभाजित भए । अधिल्लाले सरकारी सुविधा भोग गर्ने र पछिल्लाले ताडना, अपमान, भौतिक आक्रमणसम्मको खतराको सामना गर्नु पन्यो ।

प्रजातन्त्र प्रतिको मेरो अविचलित प्रतिबद्धतामात्र होइन सक्रिय सहभागिताका कारण मैले पटक-पटक जेल जानु पन्यो । २०४२ सालको सत्याग्रहमा छ महिना र २०४६ सालको जनआन्दोलनमा तीन महिना सुरक्षा कानूनमा नजरबन्द गरियो । एक हप्ता वा ४-५ दिन थुनामा परेको घटनाको त मर्सँग कुनै सम्झना पनि छैन । जनमत संग्रह र त्यसपछिका तीन वर्षको राष्ट्रपुकारका अंकहरू भएको फाइल २०४५, सालमा प्रहरीले मेरो कार्यालयबाट जबर्जस्ती खोसेर लग्यो । त्यो फिर्ता दिइएन । त्यसैले जनमत संग्रहताका वीपी कोइराला, गणेशमान सिंह, मनमोहन अधिकारी, आदि नेताहरूका विचार छापिएका राष्ट्रपुकारको कुनै अंक मर्सँग छैन ।

२०४६ को परिवर्तन र पत्रकार संघमा मेरो सलग्नता

जब पञ्चायत व्यवस्था समाप्त भएर राजा वीरेन्द्रले बहुदलीय प्रजातन्त्र घोषणा गरे त्यसलाई संरथागत गर्न नयाँ संविधानको आवश्यकता थियो । सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश विश्वनाथ उपाध्यायको अध्यक्षतामा संविधान सुधार सुभाव आयोग गठन भयो र मसहितको पत्रकार संघको प्रतिनिधि मण्डलले उहाँलाई भेटेर नयाँ संविधानमा पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिको व्यवस्था गर्न माग गन्यो । पञ्चायत व्यवस्थामा समाचार प्रकाशित गरेकै भरमा पत्रपत्रिकाको दर्ता खारेज हुने, सम्पादकलाई थुन्ने र सरकारबाट आर्थिक नाकाबन्दी लगाउने जस्ता प्रेस स्वतन्त्रता विरोधी अनुभव पत्रकारहरूको थियो । अबको संविधानमा समाचार प्रकाशित भएबापत दर्ता खारेज गर्ने, पूर्व प्रतिबन्ध लगाउने, समाचार लेखेको आधारमा पत्रकारलाई थुन्ने कुरा राख्नु भएन भन्ने अनुरोध गरियो । प्रेस स्वतन्त्रताको पक्षमा स्वयं न्यायमूर्ति विश्वनाथ उपाध्यायको गहिरो सहानुभूति थियो । पत्रकार संघको मागअनुसार नै उहाँले २०४७ सालको संविधानलाई प्रेस स्वतन्त्रता ग्यारेन्टी भएको संविधान बनाउनु भयो ।

प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनापछि २०४९ चैत ९ मा विराटनगरमा सम्पन्न पहिलो महाधिवेशनमा प्रजातन्त्रवादी, वामपन्थी र अन्य विचारधाराका 'वास्तविक' पत्रकारको साभा मञ्च बनाउने भावनाअनुरूप म सभापतिमा निर्वाचित भएँ । अन्य

व्यावसायिक संघसंगठनमा तीव्र राजनीतीकरण भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा सबै विचारधाराका पत्रकार मिलेर एउटै पत्रकार संघ बनाउने त्यस कार्यलाई समाजका प्रबुद्धवर्गले सराहना गरेका थिए । त्यस अधिवेशनले पत्रकारलाई भावनात्मक रूपमा एकताबद्ध तुल्याउनमा निकै हदसम्म सफल पनि भयो । नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ ले निर्देशन गरेअनुरूप सञ्चार नीति र छापाखाना तथा प्रकाशन ऐन बन्नु अत्यावश्यक थियो । तत्कालीन सरकारलाई यसतर्फ घच्छाउने र यस दिशामा ठोस कार्यका लागि उत्प्रेरित गर्नमा पत्रकार संघ क्रियाशील रह्यो । पत्रकारितालाई उच्च मर्यादायुक्त तुल्याउन स्वअनुशासनको आवश्यकता महसुस गरी नेपालभरिका पत्रकारको वीरगञ्जमा तीन दिनसम्मको छलफलपछि पत्रकार आचारसंहिता बनाएर जारी गरियो । महासंघमा मेरो दुईवर्षे कार्यकालको सबभन्दा प्रमुख उपलब्धिका रूपमा तत्कालीन प्रमुख प्रतिपक्ष दल एमाले र सत्तापक्ष नेपाली काँग्रेसबीच उत्पन्न द्वन्द्व र संवादहीनतालाई तोडेर संवादको टेबुलमा त्याउन सक्नुलाई मानेको छु । साथै, सोही समयमा डेनिस सरकारको सहयोगमा पहिलो पटक नेपालमा पत्रकारिताको व्यवसायिक विकासको लागि मिडिया विकास कोषको स्थापना गरिएको थियो । २०५२ असारमा भापाको कलबलपुडीमा नयाँ अधिवेशन भएपछि मेरो कार्यकाल समाप्त भयो । २०५६ सालको आम चुनावमा नेपाली काँग्रेसको तर्फबाट ओखलदुंगा जिल्लाको क्षेत्र नं. १ को लागि उम्मेदवार भएपछि सक्रिय पत्रकारिताबाट म अलग भएको हुँ ।

अन्तमा,

मेरो समग्र पत्रकारिता प्रजातन्त्रको पक्षधरतामा आधारित थियो । मलाई अहिले पनि लाग्छ पत्रकारिता पक्षधरताबाट भिन्न हुन सक्दैन । नेपालजस्तो मुलुक जहाँ धनी र गरिबबीचमा, सक्षम र निमुखाबीचमा, तथाकथित अभिजात्य वर्ग र गरिखाने वर्गबीचमा यत्रो विभेद छ भने त्यस्तो समाजमा इमानदार पत्रकारले गरिबको, निमुखाको, सम्पूर्ण अवसरबाट वञ्चित वर्गको पक्षमा वकालत गर्नुपर्छ । हाम्रोजस्तो असमानता र विभेदले भरिएको मुलुकमा पत्रकारिताको धर्म भनेकै वाणीविहीनको वाणीलाई मुखरित गर्नु हो । शोषण र अन्याय विरुद्ध आवाज उठाउनु हो । यसो गर्दा पेशाको न्यूनतम धर्म निर्वाह गरिएको हुनुपर्छ । जसको विरुद्धमा लेख्ने हो उसको पनि व्यक्तिगत अधिकारमाथि हस्तक्षेप हुनु हुँदैन । भाषाको मर्यादा पत्रकारको सबभन्दा ठूलो धर्म हो । अहिले जसरी जातीयता र क्षेत्रीयतालाई उचालेर हाम्रो समाजमा रहिआएको परम्परादेखिको सुसम्बन्ध खल्बत्याउने प्रयत्न हुन थालेको छ त्यसप्रति सचेत हुनु, खबरदारी गर्नु पनि पत्रकारिताको धर्म हो ।